

indre og ydre handel, møntvæsen og føderale domstole. Alle andre områder blev overladt til enkeltstaterne, der hver havde deres egen kongres, guvernør og retsvæsen.

Både før og efter vedtagelsen af forfatningen var der en hed debat om, hvorvidt man skulle have "mere eller mindre union". Føderalisternes vigtigste talsmand var Alexander Hamilton, der var vokset op på de dansk-vestindiske øer og siden som ung officer var blevet George Washingtons nærmeste rådgiver under uafhængighedskrigen. Han gik ind for en stærk centralmagt, der skulle bygge på et stabilt og sundt pengevæsen til glæde for amerikansk erhvervsliv. Den ledende blandt anti-føderalisterne var uafhængighedserklæringens forfatter, Thomas Jefferson. Han var bekymret for, at en stærk centralregering ville skabe et demokratisk underskud. Hans hovedprincip var, at den bedste regering er den, der regerer mindst, og han ønskede at overlade så meget myndighed som muligt til enkeltstaterne. Kongressens sammensætning var et udtryk for et kompromis mellem de to synspunkter. De små staters bekymring for at blive slugt af de store blev imødegået ved, at alle stater skulle vælge to repræsentanter til senatet, mens repræsentanternes hus blev sammensat i forhold til enkeltstaternes indbyggertal.

George Washington stod som det unge USAs samlende skikkelse, og han blev i enighed valgt til landets første præsident. Hans regering blev en slags samlingsregering, for som udenrigsminister valgte han Jefferson, mens Hamilton blev finansminister.

Den franske revolution

I 1776 havde den enevældige franske konge, Ludvig 16. usædvanligt besøg ved hoffet i Versailles. Den berømte amerikanske politiker, bogtrykker og opfinder af lynaflederen, Benjamin Franklin, forsøgte som diplomat at opnå fransk hjælp i uafhængighedskrigen mod England. Det franske borgerskab dyrkede Franklin som en helt. Han repræsenterede landet uden standsforskelle, eventyret og friheden. Også ved hoffet skabte han en kriblende beundring, når han optrådte uden paryk i sin simple nybyggerdragt over for hoffolkenes silke og parfume. Den franske konge var villig til at hjælpe dog ikke for at støtte frihedens sag, men for at få ram på den engelske rival.

Krigen blev imidlertid meget kostbar for Frankrig, og staten måtte rejse store lån. I 1788 gik halvdelen af statens indtægter til renter og afdrag på statsgælden. Adel og gejstlighed nægtede at give væsentlige bidrag, og derfor så Ludvig 16. sig nødsaget til at

Det franske
stændersamfund.
En repræsentant
for trediestanden
bærer de privile-
gerede stænder
på ryggen, ud af
lommerne stikker
dokumenter, der
bekræfter gejst-
ligheden og
adelens krav på
forskellige
afgifter fra
trediestanden.
Koloreret tryk
fra 1780'erne.

indkalde en stænderforsamling for at få større folkelig opbakning til en løsning af problemet.

I modsætning til situationen i England blev der i Frankrig i 1700-tallet ved at eksistere et skarpt skel mellem de privilegerede stænder, adel og gejstlighed også kaldet 1. og 2. stand, og den øvrige befolkning, borgere og bønder, der kaldtes 3. stand. Af de ca. 25 millioner franskmænd var omkring 100.000 gejstlige og omkring 400.000 adelige, og de fastholdt hårdnakket deres privilegier, især skattefrihed, eneret til højere embeder og officersstillinger, men også de så-

Serment du Jeu de Paume
(20 juin 1789.)

Prise de la Bastille
(15 juillet 1789.)

Fête de la Fédération au Champ de Mars
(15 juillet 1790.)

Proclamation de la république française
(1792.)

Mindeværdige begivenheder under Den franske Revolution: Boldhuseden, stormen på Bastillen, føderationsfesten på Marsmarken og proklamationen af republikken. Koloreret træsnit fra midten af 1800-tallet.

kaldte herremandsrettigheder over for bønderne fx jagtret på bøndernes jord og bondens pligt til at benytte herremandens mølle. Da samtidig især borgerstanden blev stadig rigere og mere selvbevidst, måtte det ende med et skarpt opgør.

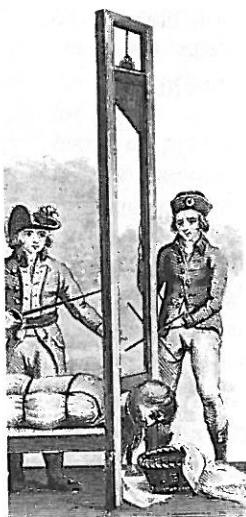
Stænderforsamlingen og revolutionens start

Stændernes repræsentanter blev opfordret til at indhente breve med klager og ønsker (cahiers de doléances) fra deres valgkredse. Fælles for disse breve var, at de stillede krav om en indskrænkning af den vilkårlige enevoldsmagt og større indflydelse til stænderne. 1. og 2. stands breve forsvarede deres rettigheder, mens 3. stand stod sammen om et voldsomt angreb på privilegierne (Tekst nr. 8).

Stænderforsamlingen mødtes i Versailles 5. maj 1789. 300 medlemmer repræsenterede 1. stand, 300 2. stand og 600 3. stand. Af de sidste var kun 7-8% bønder, mens 25% var jurister. Også enkelte gejstlige repræsenterede 3. stand, bl.a. abbed Sieyès, der udarbejdede en slagkraftig og meget læst propagandapiece (Tekst nr. 9.). Nok ville kongen lægge pres på de privilegerede stænder, men han frygtede dog mere de kritiske røster i 3. stand. Derfor besluttede han, at hver stand skulle forhandle for sig og have hver en stemme. 3. stand protesterede og forlangte, at der skulle stemmes efter hoveder, da de forventede at få flertal ved hjælp af sympatisører fra 1. og 2. stand. Da kongen fastholdt sit standpunkt, erklærede 3. stand, at den opfattede sig selv som nationalforsamling og dermed landets øverste myndighed. De holdt deres møde i en sportshal i Versailles og aflagde under stormende begejstring ed på, at de ikke ville skilles, før Frankrig havde fået en ny forfatning ("boldhuseden"). Det var i virkeligheden revolution, en undsigelse af enevælden. Kongen irttesatte i første omgang 3. stand men efter nogle dages tøven accepterede han, at stænderforsamlingen skulle handle samlet som nationalforsamling og udarbejde en ny forfatning, enevælden var opgivet.

Reaktioner fra Paris' befolkning og bønderne

Mens nationalforsamlingen arbejdede i årene 1789-91, blev den til stadighed påvirket af reaktioner fra den franske befolkning, især fra indbyggerne i Paris og fra bønderne ude i provinserne. Der var i forvejen en stærk spænding i Paris, fordi der på grund af en dårlig høst året før var brødmangel og dermed høje brødpriser. Den 11. juli blev den populære finansminister Necker afskediget, og da der samtidig opstod rygter om, at kongen samlede tropper, bevæbnede pariserne sig for at forsvare revolutionen. Den 14. juli, i dag Frank-

Guillotine var konstrueret af den elskværdige doktor Joseph Ignace Guillotin for at sikre den dømte en hurtig død. Guillotin var selv medlem af den lovgivende forsamling.

rigs nationaldag, stormede de Invalidehotellet, et våbenmagasin, hvor de forsynede sig. Dernæst erobrede de Bastillen, en gammel fæstning og fængsel, der stod som symbol på enevældens tyranni, og hvor rygtet sagde, at der var opmagasineret store mængder våben. Kommandanten blev mishandlet, og da han gjorde modstand, skar man hovedet af ham og satte det på en stage (Tekst nr. 10).

I oktober 1789 var der igen rygter om kongelige kupplaner, hvor efter en ophidset demonstration fortrinsvis af kvinder vandrede de 20 km til Versailles. De myrdede nogle vagter, brød ind på slottet og tvang den skræmte kongefamilie og nationalforsamlingen til at flytte til Paris, så folket bedre kunne lægge pres på begge parter (Tekst nr. 11).

På landet tog bønderne også sagen i deres egen hånd. I juli måned gik de mange steder til angreb på de forhadte herregårde. Især i det østlige Frankrig gik det hårdt til, her talte de om "den store rædsel". Mange adelige flygtede ud af landet.

Reformer 1789-91

Nationalforsamlingen måtte tage stilling til de voldsomme begivenheder. På et stormfuldt møde den 4. august 1789 sprang nogle progressive adelige på talerstolen, og med den optimistiske begejstring, som prægede tiden, frasagde de sig personligt alle privilegier. Mødet endte med, at nationalforsamlingen ophævede alle standsprivilegier (Tekst nr. 12).

Den 26. august vedtog forsamlingen menneskerettighedserklæringen (Tekst nr. 13). Den er et typisk udtryk for 1700-tallets optimistiske tro på, at den menneskelige fornuft kan fastsætte nogle moralske principper og normer, der gælder for alle mennesker. Samtiden kaldte det naturret. Det var den samme tankegang, der lå bag den amerikanske uafhængighedserklæring.

Når man under den franske revolution talte om menneskerettigheder, var det en selvfølge, at de kun gjaldt mænd. "Homme" på fransk og "man" på engelsk betyder både mand og menneske. Kun få kvinder og endnu færre mænd gjorde sig til talsmand for, at menneskeheden også omfattede kvinder. Det gjorde en dristig slagterdatter, Olympe de Gouge, da hun i 1791 udformede en erklæring om kvinders rettigheder (Tekst nr. 14). Det slap hun ikke godt fra. Hun blev arresteret, dømt for forrædderi og henrettet ved guillotine.

Det problem, der lå til grund for indkaldelsen af stænderforsamlinger i 1789, var som nævnt den store statsgæld. Det løstes delvis, da nationalforsamlingen i 1790 besluttede at nationalisere al kirskens ejendom. Til gengæld skulle de gejstlige lønnes af staten, men

for at sikre sig deres loyalitet, blev det forlangt, at de skulle aflægge ed på forfatningen, ellers ville de blive afskediget. Paven nægtede at anerkende ordningen, og modstanden blev større end ventet, kun få biskopper og halvdelen af præsterne aflagde eden.

Endelig i 1791 trådte den nye forfatning i kraft. I stedet for enevælde byggede den på ideen om folkesuverænitæt, et udtryk for at al myndighed udgår fra folket. Et hovedprincip i den var, at den lovgivende, udøvende og dømmende magt skulle være adskilt af hensyn til den enkelte borgers retssikkerhed. Den øverste myndighed fik en lovgivende forsamling valgt for 2 år. Valgret til forsamlingen havde de såkaldt aktive borgere dvs. mænd over 25 år, der havde betalt en vis skat. Kongens udøvende magt blev stærkt indskrænket. Han udnævnte og afskedigede ganske vist ministrene, men de var ansvarlige over for den lovgivende magt, som derfor kunne kræve dem fjernet. Kongen havde suspensivt veto dvs. at han for en tid kunne udsætte vedtagelsen af en lov. Enevældens domstole og herremandsdomstolene blev afskaffet til fordel for domstole med folkevalgte dommere.

Tilhængere og modstandere af revolutionen

Det nyskabte parlamentariske demokrati kom dog ikke til at fungere længe, fordi det blev mødt med modstand både i og uden for Frankrig. Hvem støttede og hvem bekæmpede revolutionen? Den sikreste støtte kom fra den bedrestillede del af borgerstanden, som på grund af valgreglerne dominerede den lovgivende forsamling, og som havde mest glæde af ophævelsen af standsprivilegierne. Også store dele af bondestanden havde sympati for revolutionen, fordi den afskaffede tiendebetalingen til kirken og de feudale forpligtelser over for herremanden.

Modstanden kom både fra højre og venstre. De politiske benævnelser "højre" og "venstre" stammer netop fra den franske revolutions forsamlinger, hvor de konservative vænnede sig til at sidde til højre i salen, og de, der ønskede størst forandring, til venstre. På højrefløjten var modstanderne især medlemmer af de tidligere privilegerede stænder, først og fremmest de mange adelige, der var flygtet ud af landet. Disse såkaldte emigranter opholdt sig mest i de tyske stater, hvor de søgte at hidse de enevældige fyrster op til krig mod Frankrig. Også de edsnægtende præster bekæmpede det nye styre og fik mange katolske bønder med på deres side. I 1793 startede de i Vendéprovinserne i Vestfrankrig et regulært oprør mod den gudløse regering i Paris.

Modstanden på venstrefløjten kom fra underklassen i byerne især

Paris. Den krævede udvidelse af valgretten og indgreb i det økonomiske liv, så man sikrede leverancer af fødevarer til en rimelig pris.

Kongen erklærede udadtil, at han støttede revolutionen. Ikke desto mindre forsøgte han og den kongelige familie i 1791 at flygte til Belgien, men blev genkendt ved grænsen og ført tilbage til Paris. Nu var det svært for kongen at bevare sin troværdighed, og da man året efter fik mistanke om, at han stod i ledtog med fremmede magter, blev han fængslet og stillet for en domstol, der dømte ham til døden. I januar 1793 mistede han hovedet ved guillotinen.

Krig og terrorregime

I nabolandene vandt revolutionens ideer sympati hos dele af borgerstanden, og det bekymrede overklassen og de enevældige fyrster, som truede Frankrig med krig for at genoprette "l'ancien régime", det gamle, enevældige styre. Den franske regering kom dem dog i forkøbet. I 1792 erklærede den krig mod Østrig og Preussen og året efter mod Holland, England og Spanien. Til det var der flere motiver. Dels herskede der en begejstret korstogsstemning, der ville sprede frihedsideerne til andre lande, "føre krig mod slottene og holde fred med hytterne", dels mente man, at det splittede land kunne samles om den fælles opgave af forsvare fædrelandet.

1793 blev et meget kritisk år for det revolutionære Frankrig. Oprør blussede op overalt, og fjenden invaderede landet. I den situation gled magten over til nogle ganske få, som med hård hånd forsøgte at kontrollere det økonomiske liv og at bekæmpe enhver modstand mod regeringens politik. Den ledende personlighed var den unge advokat, Robespierre, en glødende idealist, der var så overbevist om sine egne ideers rigtighed, at han ikke skyede noget middel for at komme sine politiske modstandere til livs.

I sommeren 1794 bar den skrappe politik frugt, både de indre og de ydre fjender veg, og under de roligere forhold indtrådte der en reaktion mod terrorregimet. Robespierre blev selv arresteret og henrettet, og i de følgende år fulgte en konservativ reaktion, hvor det velhavende borgerskab igen blev dominerende.

Napoleon

Men krigen fortsatte med fremgang for franskmændene, som erobrede Belgien og andre grænseområder. Mens modstandernes hære ligesom tidligere bestod af hvervede tropper, der kæmpede for en fyrste, var de franske soldater værnepligtige, der blev indpodet den

Den 28. juli 1794 tidligt om morgenen blev Robespierre selv arresteret, og nogle få timer senere blev han sammen med 21 af sine tilhængere henrettet på Revolutionspladsen. Han havde været Frankrigs mægtigste mand, på trods af det efterlod han sig kun et par tusinde kroner. Den officer der udstyret med Konventets befaling skulle pågribe Robespierre fandt ham alvorligt såret med knust kæbe. Enten havde han forsøgt selvmord eller også var han, som på billedet, blevet skudt af en af soldaterne. Samtidigt farvetryk.

overbevisning, at de kæmpede for nationen og friheden. Officersrang fik man ikke mere ved at være adelig, men gennem uddannelse og dygtighed.

En af de mest succesrige officerer var Napoleon Bonaparte, der vandt så stor prestige, at han i 1799 kunne tage magten ved et statskup. I de følgende år konsoliderede han sin stilling og lod sig i 1804 krone til kejser. Dermed var det forbi med den politiske frihed, som revolutionen havde kæmpet for, men privilegierne blev ikke genindført, princippet om "lighed for loven" blev opretholdt. Napoleon forsonede sig med den katolske kirke ved et konkordat (en overenskomst), hvori paven accepterede den franske kirkeordning, imod at den katolske lære blev anerkendt som "flertallets religion", og at paven skulle indvie biskopperne i deres embede.

Efter Wienerkongressen blev der etableret en såkaldt hellig alliance mellem den østrig-ungarske kejser Frantz 1., den russiske zar Alexander 1. og den preussiske konge Frederik Wilhelm 3. Samtidig akvarel.

Napoleon havde fortsat succes på slagmarken, og i 1810 beherskede han i realiteten hele Europa undtagen Rusland og England. Men under felttoget mod Rusland i 1812 gik hæren til i den russiske vinter, og året efter led han et afgørende nederlag ved Leipzig, hvorefter han blev afsat. Da sejrherreerne imidlertid ikke kunne enes, vendte han tilbage, men led i 1815 sit endelige nederlag ved Waterloo i Belgien.

Wienerkongres og konservativ reaktion

Europas fyrster mødtes i Wien for at aftale, hvordan Europa skulle se ud efter de lange krige. De blev enige om at forsøge at skrue tiden tilbage til før 1789. De nye grænser blev fastlagt efter legitimitetsprincippet, dvs. efter hvad fyrsterne mente, de havde ret til, folkene blev ikke spurgt. Næsten overalt blev enevælde og privilegiestat opretholdt. Frankrig fik igen en konge, broder til den henrettede Ludvig 16. Han var dog ikke enevældig, men måtte regere sammen med en lovgivende forsamling, hvortil ganske vist kun 1% af befolkningen havde valgret.

Når den konservative reaktion stod så stærkt i Europa, skyldtes det dels træthed efter de lange krige, som det revolutionære Frankrig jo havde tabt, dels en økonomisk krise, der, som det ofte sker, fulgte efter krigen. Efter 1830 var der igen økonomisk fremgang, og kritikken mod enevælden voksede. En revolution i 1848 i Paris bredte sig til de tyske stater, Danmark, Østrig, Schweiz og Italien, og selv om der igen kom en konservativ reaktion betød det dog, at enevælden nu blev afløst af mere eller mindre demokratiske forfatninger i Vest-europa. Danmark fik således en demokratisk grundlov i 1849.

Liberalisme

Den ideologi, der prægede borgerskabet, som førte an både i den industrielle revolution og i de politiske revolutioner i Nordamerika og Frankrig, kaldes liberalisme. Ordet liber på latin betyder fri, og frihed er liberalismens nøgleord.

I 1776 udgav skotten Adam Smith en bog, "Om nationernes velstand", hvori han fremlagde de ideer, der kom til at ligge til grund for den økonomiske liberalisme. Han kritiserede merkantilismens statsindgreb og kontrol og hævdede, at hvis mennesker i frihed fik lov at arbejde i deres egen interesse, ville produktionen stige til glæde for hele samfundet. I stedet for lavstvang og monopoler gik han ind for næringsfrihed, dvs. at enhver kunne give sig i kast med det arbejde, han ønskede. Den fri konkurrence ville automatisk

sørge for, at de bedste producenter overlevede, så at forbrugeren kunne være sikker på at få den bedst mulige vare til den billigst mulige pris. Den frie prisdannelse ville som en økonomisk naturlov sørge for, at de rigtige varer blev produceret i den rigtige mængde, for hvis udbudet af en vare blev for stort, ville prisen falde og tvinge producenten til at nedsætte produktionen. Hvis omvendt efterspørgselen var større end udbudet, ville prisen stige og give producenterne en impuls til at producere mere. Da det i princippet er forbrugernes efterspørgsel, markedet, der bestemmer produktionen, kaldes det liberale system markedsøkonomi.

Ligesom Smith anbefalede arbejdsdeling inden for den enkelte virksomhed, mente han også, at hvert land burde koncentrere sig om den produktion, det var bedst til. Når alle lande derefter afskaffede told og andre handelsrestriktioner, ville frihandel og fri konkurrence også internationalt være til gavn for både producenter og forbrugere. I det liberale samfund skulle statsmagten ikke blande sig i det økonomiske liv, men stort set kun opretholde ro og orden, en "natvægterstat", som en senere politisk modstander lidt hånligt betegnede den (Tekst nr. 15).

Adam Smith var et optimistisk menneske, der var præget af 1700-tallets lyse tro på den menneskelige fornuft. Han mente, at den, der ikke kunne klare sig i konkurrencen, blot var kommet på sin forkerte hylde, og at den fri konkurrence "som en usynlig hånd" ville lede ham til sin rette hylde.

Den politiske liberalisme vendte sig også mod enevældens autoritære samfund. En række tænkere formulerede i 1700- og 1800-tallet de ideer, der ligger til grund for det parlamentariske demokrati.

I 1689 fordrev englænderne deres konge, Jacob 2. fordi han stræbte efter en katolsk enevælde som den, Ludvig 14. havde etableret i Frankrig. For at forsvare, hvad englænderne kaldte "The glorious Revolution", skrev filosofen John Locke et skrift, hvori han hævdede, at et lands øverste myndighed lå hos folket (folkesuveræniteten), som derfor havde ret til at fjerne den udøvende magt, hvis den handlede imod folkets ønsker. Et flertal i en folkevalgt lovgivende forsamling skulle afgøre, hvad der var folkets vilje. Men hvem var folket, hvem skulle have stemmeret? Det var der til stadighed mange meninger om.

Franskmanden Montesquieu anbefalede i sin bog, "Om lovenes ånd", fra 1748 en fordeling af samfundets myndighed således, at den udøvende, lovgivende og dømmende magt kom til at ligge hos forskellige personer for dermed at sikre den enkelte borger imod de misbrug og overgreb, som enevælden gav mulighed for. Dette princip blev gennemført både i den amerikanske forfatning i 1789 og den franske i 1791 (Tekst nr. 16).

Konservatisme

En engelsk politiker og forfatter, Edmund Burke (1729-1797) hidsede sig voldsomt op ved at følge udviklingen i den franske revolution, som efter hans mening kun førte til blodig strid og klassemodsigtheder. For Burke var skurkene de liberale filosoffer, der mente, at de med deres fornuft kunne udtænke et samfund, hvor lighed, frihed og broderskab skulle være fælles for alle mennesker.

Burke mente, at et samfund eller en stat var en organisme, hvor hver enkelt menneske hver på sin plads udførte sit arbejde til gavn for helheden. Samfundets indretning byggede på mange generationers erfaring med, hvad der virkede bedst. Denne kollektive visdom var langt sikrere end et enkelt menneskes kortvarige erfaring præget af tid og sted. Derfor skulle et lands traditioner og hævdevundne regler behandles med stor respekt og kun ændres med små skridt og efter moden overvejelse. Hvert land havde sine egne traditioner, og hvad der var godt for et land, var derfor ikke nødvendigvis godt for et andet. Burke kaldes den moderne konservatismes fader, idet han som den første udformede et teoretisk forsvar for at bevare det bestående samfund (Tekst nr. 17).